

Instituții inclusive și extractive în spațiul românesc medieval

Abstract: *In this article I aim to do a analysis of the institutions of the feudal Romanian principalities using the framework of inclusive and extractive institutions laid down by Acemoglu, Robinson and Johnson, which I have supplemented with a third type of institutions – non-inclusive ones. I argue that Romanian feudalism was rather similar to the one employed in the western European realms, unlike the current scientific and historical consensus and that the prevalence and consolidation of several extractive institutions, both internal and external has led to continued stagnation, political and economic, of the Romanian medieval territories.*

Keywords: *economic institutionalism; feudalism; development;*

1. Introducere în instituționalismul economic

Taxonomia pe care o voi utiliza în cadrul acestei analize este cea pe care o aduc în discuție Acemoglu și Robinson în lucrarea lor „Why Nations Fail” (2012). Cei doi argumentează că dezvoltarea economică mai accelerată a anumitor regiuni ale lumii în diferite perioade de timp poate fi urmărită în funcție de tipul de instituții pe care le-au utilizat

statele respective. Cei doi pleacă de la critici ale abordărilor geografice și culturale, teorii care încercau să lege dezvoltarea și creșterea economică de zona geografică în care respectivele state se aflau – spre exemplu faptul că Marea Britanie era un stat-insulă ar fi fost motivul pentru care ea a ajuns să devină un imperiu global. Un al doilea motiv, suficienta

distanță de Europa și de războaiele sale a permis Regatului Unit să se dezvolte independent și să cunoască mai puține pierderi și distrugerii provocate de războaie. Teoriile culturale, pe de altă parte, arogă capacitatea de creștere și dezvoltare unor trăsături culturale specifice – religia protestantă, de exemplu. Acemoglu și Robinson combat ambele abordări și aduc argumente conform cărora niciunul dintre acești factori nu este important, iar dezvoltarea și creșterea economică fără precedent a Vestului în defavoarea tuturor celorlalte regiuni ale lumii s-a datorat unui set de instituții care promovau o astfel de dezvoltare.

Astfel, există instituții extractive și instituții inclusive, pe de o parte, iar pe de cealaltă parte există instituții economice și instituții politice. Instituții inclusive, intuitiv, sunt acele instituții care promovează o societate deschisă și participarea tuturor membrilor ei la activitatea economică și politică. Reprezintă acel set de instituții care au făcut ca Europa de vest să devină principala zonă de dezvoltare eco-

Adrian DUMITRU

Doctorand în Științe Politice,
Facultatea de Științe Politice, SNSPA, București
adrian.dumitru20@yahoo.com

nomică a lumii. Instituțiile extractive, pe de altă parte, sunt instituții ale căror scop este acela de a transfera resurse și bunăstare dintr-o parte a societății în cealaltă. Ele nu stimulează creșterea sau dezvoltarea ci sunt doar un instrument pentru extragerea de resurse. Acemoglu argumentează că instituțiile economice inclusive creează piețe inclusive care nu doar că dau oamenilor libertatea de a își urmări propriile vocații, acelea care sunt cele mai potrivite pentru ei ca persoane, însă totul se petrece într-un cadru de oportunități egale (Acemoglu și Robinson, 2012, p. 76) Printre principalele exemple pe care cei doi autori le folosesc pentru a își ilustra teoria sunt (1) diferențele majore de dezvoltare și nivel de trai dintre cele două Corei sunt explicabile prin apelul la această teorie – diferențele instituționale dintre cele două țări, o configurație instituțională extractivă în nord și inclusivă în sud, sunt responsabile pentru situația în care se află cele două astăzi; (2) diferențele dintre cele două americi, astăzi America de Nord, cu mult mai dezvoltată decât cea de Sud din toate punctele de vedere. Însă în urmă cu mai multe secole, lucrurile stăteau invers. Asta pentru că în timp ce în sud imperiile coloniale spaniol și portughez au suprainpus peste vechile instituții o configurație instituțională extractivă, în nord, genul de instituții care au făcut posibilă Revoluția Industrială în Marea Britanie au fost impuse de Imperiul Britanic (ibidem, pp. 71-72; 75).

În perioada recentă, instituționalismul a devenit una dintre cele mai importante abordări teoretice în știința politică, mai ales în situația în care potențialul său explicativ s-a dovedit a fi foarte mare – de la explicarea diferențelor de dezvoltare economică dintre regiunile continentelor: nord versus sud în Americi sau est versus vest în Europa, până la explicarea diferențelor chiar în interiorul statelor: diferențele de dezvoltare economică dintre nordul și sudul Statelor Unite ale Americii sau dintre sudul și nordul Italiei. De asemenea, instituționalismul a oferit explicații solide și în cazul democratizării, sau a fenomenului invers, trecerea de la democrație la dictatură, precum și în cazul rezistenței foarte puternice la schimbare a diferitelor tipuri de instituții. Instituționalismul oferă o flexibilitate conceptuală remarcabilă, aceasta fiind dovedită de multitudinea de studii de caz și de rezultatele fundamentale obținute de exponenții săi. Pe lângă cele două tipuri de instituții folosite de Acemoglu și Robinson în modelul lor, mă voi mai referi și la un al treilea tip – instituții non-inclusive. Pe acestea le definesc ca fiind instituții cu caracteristici care nu le permit să fie puse în categoria instituțiilor extractive, în sensul că nu sunt neapărat menite să extragă resurse sau să le transfere dintr-o parte în cealaltă a societății, însă ele lucrează cumva înspre menținerea status-quo-ului unei configurații instituționale extractive. Ele sunt, cumva, instituții de mijloc care facilitează fie trecerea de la instituții inclusive la instituții extractive, fie accentuează și înrădăcinează instituțiile extractive pre-existente în societate.

2. Feudalismul românesc

Configurația instituțională a spațiului românesc cunoaște o evoluție similară cu cea a restului regiunii Europei de Est, diferențele fiind, de cele mai multe ori restrânse la terminologii. Statalitea românească, însă, este una dintre cele mai târzii, perioada apariției ei coincide cu ceea ce în vestul Europei s-a numit Evul Mediu târziu (1301-1500), perioadă în care feudalismul ca sistem politico-administrativ începea să se erodeze puternic. În Europa de Est, de asemenea, state precum Ungaria (fondată ca regat creștin feudal de dinastia Arpad în preajma anului 1000), Polonia (fondată de dinastia Piaștilor) sau Bulgaria erau deja parte integrantă a relațiilor inter-

naționale în Europa medievală, Polonia sau Ungaria ajungând chiar să fie conduse de dinastii occidentale (Angevini¹ în ambele și dinastia de Valois, la un moment dat, în Polonia).

Primele state medievale românești apar abia în apropierea mijlocului secolului al XIV-lea – Valahia sau Țara Românească este fondată ca principat de către Basarab, un vasal al regelui Ungariei, Carol Robert d'Anjou, după ce acesta refuză să mai accepte suzeranitatea coroanei maghiare. Regele Ungariei pornește, ulterior, la război împotriva lui Basarab pentru a readuce teritoriile deținute de acesta sub tutela regatului ungar, însă este înfrânt la Posada în 1330, confirmând, astfel, stăpânirea lui Basarab și a ceea ce urma să devină dinastia acestuia în teritoriul dintre Carpați și Dunăre. În Moldova, lucrurile se petrec într-un mod similar – regii Ungariei fondează o marcă de apărare în teritoriul de astăzi al Moldovei pentru a se proteja în fața invadatorilor din est. Ulterior, unul dintre vasalii Ungariei în Moldova, Bogdan refuză suzeranitatea regelui și devine de facto principe al Moldovei în 1359. Despre geneza instituțiilor în spațiul românesc, Mihail Andreescu spune că poziționarea acestuia, la granița dintre catolicism și ortodoxie, pe de-o parte, și la granița dintre Europa și Asia pe de alta a afectat semnificativ felul în care au fost alese instituțiile și, mai important, felul în care au evoluat acestea. Astfel, instituțiile au apărut datorită necesităților de organizare internă și s-au dezvoltat pe *scheletul* tradițiilor și cutumelor locale influențate și de invaziile migratorilor. Astfel, până la formarea statelor medievale românești, Andreescu explică faptul că nu au existat forme instituționale unitare pe întreg teritoriul a ceea ce urmau să devină principatele Moldovei și Țării Românești, ci doar structuri sociale ale diferitelor comunități locale, de cele mai multe ori izolate una de cealaltă. Instituțiile s-au dezvoltat în aceste comunități pe două direcții: (1) în cazul în care nu au existat decât influențe din partea populațiilor străine sau migratoare, instituțiile au preluat caracteristici sau terminologia folosită de respectivele popoare²; (2) în cazul în care comunitățile românești s-au aflat sub stăpânirea directă a vecinilor, ele au preluat direct instituțiile acestora înlocuindu-le pe cele autohtone sau evoluând în același timp cu acestea³ (Andreescu, 2003, p. 13-15).

2.1. Instituții ale puterii

Puterea de stat era exercitată în statele medievale românești, în primul rând de domn, acesta fiind, asemenea feudalilor occidentali, investit cu puterea executivă, legislativă și judecătorească pe care o putea exercita asupra tuturor subiecților săi din teritoriu. Pe lângă domnie, alte instituții importante ale puterii de stat erau: Sfatul domnesc în Țara Românească și Moldova sau Dieta Transilvaniei, corpurile legislative ale principatelor, care deveneau adunări ale stărilor (sau Congregațiile generale în Transilvania) atunci când erau incluși și reprezentanți ai categoriilor sociale altele decât clerul sau boierimea, facțiunile boierești și dregătoriile.

Domnul, voievodul sau principele⁴ reprezenta în principatele române echivalentul vârfului piramidei feudale în occidentul Europei. O diferență importantă față de sistemul din Vest este acela că în țările române nu a existat o stratificare piramidală a autorității politice, domnul fiind, de la bun început investit cu întreaga putere politică și militară. Ioan Filitti spune despre instituția domniei în principatele extracarpătice că

„Deoarece la noi n-a existat feodalitate, puterea absolută inițială a Domnului n-a cunoscut veacuri de eclipse ca puterea regală în Occident. Din aceeași cauză n-au existat la noi, ca în Occident acele rămășițe ale feodalității, sau acele instituții create chiar de regi pentru a lupta împotriva feodalității și care, sub forma de state generale, state provinciale, privilegii mu-

nicipale, adunări ale clerului și parlamente judecătorești, au temperat, dar și acolo numai câtva timp, puterea absolută regală. De altă parte, prin însăși originea ei, puterea domnească este de la început la noi dominată de ideea de stat ca și suveranitatea în Imperiul Roman. Domnul apare la noi de la început, așa cum fusese și împăratul roman, ca reprezentant al intereselor statului. Nu sunt semne la noi că domnul să fi privit statul ca regii din occident dinainte de feudalitate, ca un patrimoniu privat pe care să-l poate împărți între fiii lor, nici puterea sa ca un bun particular de care să se desbrace dacă vor, în favoarea unor indivizi sau unor așezăminte prin concesiuni viagere sau ereditare” (Filitti, 1935, pp. 4-5).

Inexistența raporturilor feudale clasice dintre domn și elita nobiliară în principatele române este menționată și de Valentin Georgescu, care explică faptul că structurile autocrației bizantine au fost cele ce au influențat puternic statalitatea românească în curs de apariție. Astfel, spune acesta, domnia în țările române a căpătat valențe autocratice, domniile sau voievozii fiind suverani independenți chiar și în condițiile în care au existat puternice legături morale, spirituale și chiar legale⁵ cu alți monarhi⁶. Independența de acest tip, spune Georgescu, este observabilă chiar și după 1453, titulatura domnească de cancelarie continuând să folosească clauza „domn din mila lui Dumnezeu” confirmând, astfel, posesia tronului principatului nu depindea de mila vreunui monarh sau suveran străin ci doar de divinitate (Georgescu, 1980, p.127). Această sintagmă, însă, nu avea aceleași valențe pe care le avea în vestul Europei, unde „mila lui Dumnezeu” trimitea și la autoritatea pe care Papa de la Roma o avea asupra suveranilor seculari, Biserica Ortodoxă având principiul autocefaliei – Patriarhul Ecumenic de la Constantinopol nu se implica în deciziile episcopilor pentarhiei sau patriarhilor și mitropoliților din diferite regiuni, iar mitropolitul deși ales de către structurile ierarhice ale mitropoliei, alegerea sa era puternic influențată de domn sau voievod, ceea ce făcea ca puterea acestuia să fie la fel de dependentă de suveranul său. Astfel, relația dintre biserică și domnie nu era verticală, așa cum stăteau lucrurile în cazul suveranilor catolici, relația de putere fiind în mod clar în favoarea liderului secular⁷.

Mihail Andreescu argumentează, în schimb, că a existat o perioadă scurtă de timp în care țările române au fost guvernate după modelul romano-catolic în care suveranul guverna împreună cu marii vasali și cu Biserica, însă acest model al domniei a fost înlocuit treptat de modelul autocratului bizantin, mai ales după ce primii voievozi ai dinastiei Basarab au făcut trecerea la ortodoxie. A existat și o rezistență a clasei boierești care și-a văzut privilegiile încălcate, transformarea instituției făcându-se treptat:

„Domnul nu a căpătat o putere absolută neîngrădită de nimeni, după cum s-a spus și cum s-ar putea crede. El a devenit dependent de boierii și slujitorii săi, care-i îndeplineau ordinele și duceau la bun sfârșit hotărârile judecătorești. Acești oameni ai domnului, dregătorii erau și ei dependenți de el, neputându-se afirma în fața celorlalți în lipsa domnului pe care-l susțineau. Așa au luat naștere facțiunile boierești care se vor afirma ulterior și vor ajunge să controleze domnia” (Andreescu, 2003, p. 93).

Alte două caracteristici importante ale instituției domnești erau ereditatea și electivitatea – pe de-o parte potențialul succesori la tron trebuia să fie parte a dinastiei Basarabilor, în fapt, să fie înrudit într-o formă sau alta cu Basarab I, pe de altă parte, el trebuia să obțină sprijinul Sfatului Domnesc⁸ care alegea prin vot succesori la tron. În unele situații însă, sistemul era efectiv înlocuit de lupta între cei mai puternici pretendenți, cel cu o putere militară mai mare luând tronul (Filitti, 1935, pp 6-7).

Pentru Transilvania, dispariția statului maghiar după Bătălia de la Mohacs (1526) a însemnat o eliberare de administrația de la Budapesta. Imperiul Otoman a constituit pe ruinele regatului Ungariei un principat autonom care avea să imite într-o bună măsură statalitatea maghiară. Astfel, principele Transilvaniei, al cărui titlu era electiv (ales de dieta Transilvaniei cu consimțământul sultanului otoman) avea atribuții asemănătoare regelui, guvernând împreună cu dieta a cărei compoziție era bazată pe vechiul act *Unio Trium Nationum*⁹ (codificat în 1438, pactul stabilea ca persoane cu drepturi politice doar pe cei care făceau parte din nobilimea maghiară, rezidenții saxoni din orașe și secuii liberi. Pactul a fost o acțiune clară împotriva țăranilor dependenți, majoritar români), iar autonomiile locale ale sașilor au fost menținute, iar cele ale secuilor parțial (ibidem, pp. 86-87).

Asemenea altor state medievale, și în țările române s-au format corpuri cu caracter legislativ, menite să disperseze puterea statului și să slăbească, într-o oarecare măsură, influența puternică a elitei nobiliare. Astfel de corpuri legislative s-au numit „sfaturi domnești” în principatele extracarpatiche. În Transilvania, a cărei statalitate a fost construită pe model occidental, preluând caracteristicile regatului maghiar, acesta s-a numit „dieta”. Despre sfaturile domnești se poate spune că erau mini-parlamente ale țărilor, compoziția lor fiind, de cele mai multe ori alcătuită din reprezentanții boierimii, reprezentanții clerului ortodox, în jur de 20-40 de persoane, în Moldova atingând chiar și 50. În cazuri speciale, sfaturile domnești includeau și reprezentanții altor categorii sociale. Astfel de situații deosebite făceau necesară convocarea *Sfatului cel Mare* care întrunea până la 300 persoane. În Sfatul cel Mare, pe lângă boieri și reprezentanți ai clerului participau și marii dregători, dregători de rangurilor doi și trei, curtenii, slujitori domnești, ostașii de la curte și clerici mari și mijlocii. Evoluția acestor cvasi-parlamente în principatele române a fost similară cu cea a altor astfel de corpuri din statele medievale europene: în țara Românească, sfatul domnesc a devenit un corp cu caracter preponderent consultativ, scopul lui principal fiind acela de a întări deciziile domnului, iar în Moldova, deși sfera sa de acțiune era ceva mai mare, în sensul că exista și un caracter deliberativ, iar voievodul nu putea să ignore complet deciziile sale, gama de acțiuni pe care acesta putea să le întreprindă era cât se poate de redusă. Pe lângă sfatul domnesc a existat instituția paralelă a adunării stărilor (sau congregațiile generale ale Transilvaniei) care pe lângă cei menționați includeau în compoziția lor și alte categorii sociale importante: orașeni, membri adunărilor municipale sau reprezentanți ai artizanilor și comercianților. Deși reprezentativitatea lor era cu mult mai mare decât cea a sfaturilor domnești obișnuite, ele erau convocate doar în situații speciale precum stabilirea sau desființarea unor dări, cererea de pace sau declararea de război, chemarea la oaste sau trecerea sub vasalitate (Andreescu, 2003, pp. 111-113; 117-118). Adunările stărilor nu s-au putut consolida ca instituție permanentă în țările române, iar capacitatea lor de a influența configurația instituțională de tip extractiv existentă a fost minimală.

Administrația publică a principatelor era asigurată de ceea ce s-au numit „Dregătorii ale statului”. Aceste dregătorii erau înființate de către domn, care alegea din rândul persoanelor pe care le considera de încredere pe cele mai potrivite pentru a servi în respectivele funcții. Ulterior, însă, dregătoriile nu au mai fost acordate în funcție de loialitate sau competență, ci pentru a cumpăra sprijinul boierilor puternici care puteau afecta capacitatea domnului de a guverna sau de a se menține pe tron. Despre evoluția acestor funcții, Filitti spune că, la începuturile lor, ele puteau fi ocupate și de membri ai nobilimii teritoriale dar și de reprezentanți ai altor categorii sociale, „oameni de rând cari-i insipirau încredere sau se distingeau prin serviciile ori

devotamentul lor”. Aceste titluri s-au diversificat, în timp, țările române preluând moduri de organizare de la statele din vecinătatea lor (Filitti, 1935, p. 10). Trei tipuri de dregători formau administrația publică a principatelor: (1) dregătoriile publice, cu atribuții administrative și fiscale: bănia, logofeția, vornicia, pârcălabia, vistiernicia, armășia, portăria, ușăria și vornicia de poartă; (2) dregătoriile militare: spătăria, hătmănia, agia, serdăria, șetrăria; (3) dregătorii de curte, cu atribuții în administrația curții domnești și servirea domnului: postelnicia, medelniceria, păhărnicia, stolnicia, cluceria, jitniceria, pităria, slugeria și comișia. Până la începutul secolului al XV-lea, boierii nu reprezentau decât o mică parte a deținătorilor de dregătorii, însă odată ce au înțeles cât de utile puteau fi acestea pentru ambițiile lor, ei s-au folosit de puterea politică de care dispuneau pentru a le ocupa. Astfel, dregătoriile au devenit poziții ocupate în mod exclusiv de boieri, fapt ce a dus la o proliferare și mai intensă a sistemului instituțional extractiv promovat de aceștia (Andreescu, 2003, pp. 118-120).

2.2. Natura feudalismului în spațiul românesc și instituțiile economice interne

Trebuie făcute, în primul rând, câteva clarificări asupra felului în care s-a manifestat feudalismul pe teritoriul principatelor române. Consensul general al istoricilor și specialiștilor în instituții care s-au ocupat de această problemă este că nu a existat un sistem politic feudal în sensul strict al cuvântului, neexistând relații de vasalitate piramidale sau serviciu militar bazat pe jurăminte de vasalitate, domnul fiind, în același timp, un autocrat în adevăratul sens al cuvântului, derivându-și legitimitatea din existența statului ca monopolist de putere politică și militară și nu doar din proprietatea sa asupra pământului. Structura administrativă era, de asemenea, de tip evasi-birocratic, sistemul dregătoriilor fiind singurul corp administrativ al principatelor, nefiind dublat de un sistem al administrării marilor feude de către elita nobiliară cu titluri specifice așa cum se petreceau lucrurile în occident. În continuare, argumentez că principatele române au folosit o formă de feudalism clasic, chiar dacă lucrurile păreau să stea într-un cu totul alt fel.

Deși la prima vedere o astfel de formă de administrare a teritoriului nu pare să semene cu feudalismul în felul în care este el descris în cazul Europei occidentale, se pot aduce argumente că spațiul românesc a folosit un sistem feudal prin excelență și că se fac confuzii în privința acestuia din cauza terminologiilor administrative diferite și a diferenței de forma instituțională, și nu de fond: (1) în primul rând, deși sistemul dregătoriilor poate fi văzut ca un sistem birocratic, el nu s-a manifestat în acest fel decât la începuturile sale, când voievodul numea persoane pe funcțiile de dregători în funcție de competență și loialitate față de acesta. În condițiile în care acest aparat administrativ a fost, ulterior, *confiscat* de elita boierească nu se mai poate pune problema unui sistem administrativ non-feudal în adevăratul sens al cuvântului. Boierii care erau deja mari proprietari de pământ, erau acum și mari administratori ai teritoriului, fapt ce le conferea o putere din ce în ce mai mare în raport cu voievodul „autocrat”. În același timp, aflați în aceste poziții, boierii au început să dezvolte ierarhii în rândul lor – deținătorii dregătoriilor cele mai importante precum bănia sau logofeția fiind mari dregători în timp ce pârcălabii sau vistiernicii erau dregători de rang secund. În sprijinul argumentului că deși nu părea să fie, sistemul administrativ al principatelor devenise în esență unul feudal vine afirmația lui Mihail Andreescu care spune că:

„În secolul XVII, după cum s-a constatat de cercetători, s-a ajuns ca dregătoria să devină sinonimă cu boieria. Cu alte cuvinte, făceau parte din rândurile boierilor și se bucurau de privilegii numai cei care dețineau o dregătorie oricât de mică în stat. Din secolul XVI s-a creat un adevărat *Cursus honorum* al dregătoriilor, în sensul că fiii de boieri urcau în funcții pe măsura înaintării în vârstă. (...) din 406 schimbări operate în rândurile celor 12 mari dregători, 348 de dregători au ocupat anterior funcții mai mici, urcând pe scara onorurilor, și numai 58 au deținut inițial dregătoria mari, fiind ulterior trecuți în poziții subalterne” (Andreescu, 2003, p. 119).

Sistemul dregătoriilor căpăta valențe ierarhice, părând să semene cu sistemul piramidal al statelor feudale din vest; (2) în al doilea rând, existența facțiunilor boierești, devenite din ce în ce mai puternice odată cu obținerea funcției administrative în stat nu face decât să slăbească argumentul domnului sau voievodului autocrat. Deși din punct de vedere legal, în instituția domniei era investită întreaga putere politică a statului, în realitate voievozii țării Românești și Moldovei erau la fel de dependenți de elita aristocratică pe cât erau regii Franței sau ai Angliei. Exemplele cunoscute ale facțiunilor boierești care arbitrau între pretendenți la tron sau chiar puneau anumite persoane pe tronurile principatelor în condițiile în care ele erau deja ocupate¹⁰ arată că în unele circumstanțe elita aristocratică din spațiul românesc avea o putere de negociere chiar mai mare decât baronii din vest. Situațiile în care domnii se răzburau ulterior pe boierii neascultători erau, de asemenea, la fel de cunoscute și se asemănau cu alte situații din occident în care vasalii regelui complotau împotriva acestuia, însă în cazul în care erau descoperiți își pierdeau titlurile, teritoriile pe care le controlau și erau fie exilați, fie uciși¹¹. Domnii erau și ei conștienți de influența și puterea pe care le aveau facțiunile boierești, iar tocmai de aceea Mihai Viteazul, spre exemplu, a protejat interesele elitei nobiliare prin reconfirmarea *Unio Trium Nationum* în Transilvania și prin actul legării țaranilor de glie în țara Românească și Moldova, într-o perioadă în care în vestul Europei, iobăgia fusese de mult uitată; (3) în al treilea rând, instituțiile economice folosite în principatele române erau în mod clar instituții feudale – aservirea țaranilor și dependența lor de pământ precum și dominația economică a unui grup restrâns sunt caracteristici esențiale ale feudalismului.

Despre originile iobăgiei în spațiul românesc, istoricii au păreri diferite: există fie teoria conform căreia la constituirea statelor medievale exista o țărănime liberă și stăpână pe pământul ei, clasa boierească reușind în mod gradual să o aservească intereselor ei, uzurpând, practic statutul țărănimii. A doua teorie este cea conform căreia boierii au fost de la bun început principalii proprietari ai pământului, statutul țărănimii fiind întotdeauna cel de dependență, de iobăgie. Conform documentelor din secolele al XIV-lea și al XV-lea, în societatea românească existau patru mari categorii sociale: (1) Proprietarii de pământ, clasa nobiliară – boierii; (2) Țăranii dependenți de boieri care trăiau în satele acestora, numiți vecini în Moldova și rumâni în țara Românească; (3) Sclavii care în țara Românească erau în mod exclusiv persoane de etnie romă, iar în Moldova pe lângă romi, mai erau sclavi și unii tătari; (4) Orășenii. Faptele din preajma și dinainte de formarea statelor medievale românești ne arată că clasa boierească exista deja în momentul în care Bogdan și Basarab deveneau principii independenți ai statelor românești extracarpătice:

„Astfel stând lucrurile, e de la sine înțeles că boierimea a fost anterioară întemeierii țării Românești și a Moldovii. Proprietarii de pământ au existat și mai înainte, ei sunt acei *majores terrae* pe cari-i pomenește diploma Ioaniților din 1247, referindu-se la Oltenia. Ei ajută pe Litovoi în lupta împotriva Ungurilor, ei sunt biruitorii dela Posada, în 1330, asupra lui Carol

Robert. Toți acești proprietari de pământ au ajutat lui Bogdan și tovarășilor lui să respingă oștile trimise de regele Ludovic al Ungariei. Din rândul lor și-au ales întemeietorii statelor dregătorii; pe dânșii îi citează adeseori gramăticii primelor acte printre martorii cari adeveresc donațiile sau întăririle domnești.” (ibidem, p.480)

Țăranii, în schimb, sunt prezentați în mod extensiv ca fiind dependenți de mării moșieri – ei sunt obligați să lucreze pe moșia boierului de care este dependent, dându-i *dijmă* din produsele câmpului și să plătească taxe pentru animalele pe care le crește. Țăranul dependent nu se poate elibera de unul singur, chiar și în condițiile în care acesta ar deveni autosuficient, el are nevoie de consimțământul stăpânului care vede eliberarea sa, chiar și răscumpărată, ca pe un act de clemență și de milă pentru cel pe care îl consideră, în mod evident, inferior. În același timp, asemenea statutului de sclav, și cel de țăran dependent se transmite ereditar pe linie bărbătească. Copiii, nepoții și strănepoții unui rumân sau vecin moștenesc în momentul nașterii statutul tatălui lor (Giurescu, 1943, pp. 469-470; 477-479). Astfel de instituții puternic extractive, însă, nu puteau să nu genereze și nesupunere din partea celor oprimați: în cazul în care stăpânul cerea o muncă mult prea mare sau le-ar fi cerut țăranilor un număr de zile excesiv, se putea întâmpla să-și găsească așezământul pe care-l conducea gol, țăranii dependenți fugind pe moșiile altor boieri care respectau norma de muncă stabilită prin tradiție. Chiar și în aceste condiții, însă, munca era în continuare grea, statutul țăranilor dependenți nefiind prea departe de cel al sclavilor, iar boierii deseori recurgeau la amenințări sau violență fizică pentru a-i face pe țărani să-și ducă munca la bun sfârșit (Andreescu, 2003, p. 480).

Alți autori aduc în discuție și situația țăranilor liberi, mai puțin numeroși, dar care reprezentau o parte importantă a țărănimii. A. V. Gîdei, de exemplu menționează existența a alte două clase în interiorul țărănimii – cei care erau și proprietari de pământ – moșneni sau răzeși, sau cei care erau liberi dar nu erau proprietari (Bălcescu, pp. 210 apud Gîdei, 1904, p. 4). Condiția acestora nu era neapărat mai bună doar pentru că erau proprietari, ei fiind în continuare considerați inferiori boierilor, drepturile lor putând fi uzurpate în orice moment dacă stăteau în calea ambițiilor domnului sau clasei boierești. Un astfel de exemplu din perioada lui Mihai Viteazul este dat de Gîdei: lungile și grelele războaie pe care acesta le-a purtat fie cu otomanii, fie cu Moldova și Transilvania pe care dorea să le subjuge ajunseseră să pună o povară foarte mare asupra finanțelor țării. Costurile întreținerii acestor războaie fiind foarte mari, iar silirea boierilor să participe cu dări mari i-ar fi pierdut lui Mihai chiar și capitalul politic șubred pe care-l avea, acesta a decis să ceară satelor de țărani proprietari contribuțiile cele mai mari pentru întreținerea războaielor. În mod evident, acești țărani nu puteau suporta un astfel de cost pe termen lung, fapt ce l-a făcut pe Mihai să-și folosească prerogativa domnească de a retrage dreptul de proprietate moșnenilor, pentru că aceștia nu-și îndeplineau datoriile pe care le aveau față de coroană (Gîdei, 1904, pp. 20-21). O categorie ceva mai stranie de țărani, dar care ne arată cât de puternice sunt instituțiile în conturarea relațiilor sociale, este cea a țăranilor care deși erau proprietari de pământ, erau totuși supuși unui boier. O potențială explicație pentru existența unei astfel de categorii ar fi că acești țărani primiseră pământul de la domn cu drept de uzufruct, însă odată ce satele domnești au fost acordate și ele boierilor pentru a le obține loialitatea, anumite parcele de pământ rămăseseră în posesia țăranilor, însă boierii deveniți acum stăpâni peste sate, i-au trecut și pe acești țărani în iobăgie (ibidem, p. 10). Astfel, putem ajunge la concluzia că relația privilegiată dintre boier și țăranul care muncea pe pământul său nu era doar una bazată pur pe considerente economice (țăranul nu era capabil să se auto-susțină și, deci, trebuia să stea pe moșia unui boier), ci una bazată pe sistemul instituțional al castelor.

Pe lângă boieri, o altă clasă privilegiată este cea clericală, care de cele mai multe ori este trecută ca făcând parte din elita nobiliară. Despre mănăstiri, Giurescu explică faptul că la începutul secolului al XV-lea ajunseseră să stăpânească averi uriașe, proprietăți extinse pe teritoriul principatelor și un număr considerabil de sclavi (Giurescu, 1943, p. 473). Aceste averi imense au fost confiscate abia în preajma consolidării statului român modern în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

O altă instituție economică, de data aceasta caracteristică feudalismului est-european este cea a sclaviei. Deși în Europa occidentală, sclavia dispăruse progresiv după căderea Imperiului Roman de Apus, papalitatea militând împotriva transformării în sclavi a persoanelor de confesiune creștină, ea a fost redescoperită în statele medievale ale Europei de est. Originile sclaviei romilor în principate sunt disputate, principalele teorii fiind că: (1) romii au ajuns pe teritoriul al ceea ce vor fi aproape un secol mai târziu principatele române odată cu invaziile mongole (1241), ca sclavi ai mongolilor, instituția păstrându-se chiar și după ce autoritatea politică a acestora s-a dezintegrat sau (2) romii ca sclavi în Imperiul Roman de Răsărit au fost vânduți la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea către boierii și domnii principatelor. Sclavii, spre deosebire de iobagi, erau complet la mila stăpânilor lor, aceștia putând să-i oblige la orice fel de muncă, oricât de grea, singurul lucru care era interzis fiinduciderea lor¹². Pe lângă romi, în Moldova mai erau sclavi și tătarii capturați¹³ în urma războaielor și incursiunilor acestora pe teritoriul moldovenesc (Giurescu, 1943, pp. 481-483).

În final, ultima categorie socială și economică importantă pentru discuția de față este cea a orașenilor participanți la viața economică a târgurilor, cei ce aveau să formeze mica burghezie a principatelor. Una dintre descrierile târgului și orașului românesc aparține lui Filitti: târgurile sunt așezăminte comerciale, apărute de-a lungul drumurilor de comerț, vadurilor și în jurul reședințelor domnești – unele mai vechi decât statele medievale românești, întemeiate de maghiari sau de sași. Filitti argumentează că târgurile și orașele românești nu se pot asemăna cu orașele din vestul Europei pentru că acestea din urmă s-au format pentru a combate arbitrarul nobililor mari proprietari de pământ. Astfel, comunele occidentale se aflau într-o perpetuă defensivă și perpetuă stare de ostilitate față de seniorii lor. În mijlocul acestei comune a apărut burghezia care, mai apoi, a reușit să învingă stabilimentul feudal în occident și să stabilească noi instituții:

„Totmai din cauza acestei origini a ei, se dezvoltă în burghezie o concepție de drept deosebită de a societății feudale înconjurătoare. Deoparte, ideia egalității măcar civile și a libertății muncii; de altă parte concepția feudală a unei societăți compuse din stăpâni și șerbi. La noi, unde n-a existat feodalitate nici nu s-a dezvoltat comuna în sensul medieval occidental, nici nu s-a înfiripat o burghezie. Orașele și târgurile noastre, născute din aglomerări sătești sau de coloniști străini în jurul reședințelor domnești sau a popasurilor comerciale au dus totdeauna o viață strâng legată de moșia pe care s-au dezvoltat. Târgoveții și orașenii dela noi rămâneau în cea mai mare parte plugari pe moșia târgului ca până azi în mahalalele unora din orașele noastre. Viața lor nu se deosebia mult de a ruralilor. Aveau, ca și ruralii îndatoriri către proprietarul moșiei respective, particular sau Domn” (Filitti, 1935, pp. 22-24).

Cu această evaluare nu pot fi de acord din mai multe motive: (1) asumptia conform căreia spațiul românesc nu ar fi cunoscut un sistem feudal este una pe care o consider greșită după cum am argumentat anterior; (2) dezvoltarea comunei în occident în felul acesta nu a fost o consecință a existenței feudalismului per se, ci a raporturilor de putere între feudali și celelalte

clase, care în estul Europei au fost mult diferite, în sensul că puterea feudalilor în est a fost mult mai mare decât a omologilor lor din vest, fapt ce a făcut ca cei din urmă să nu-și poată consolida instituțiile de tip extractiv la nivele asemănătoare; (3) relația economică dintre cele două regiuni ale Europei, adică statutul de furnizor de materii prime al Europei de est pentru occident a făcut ca modelele de dezvoltare ale orașelor din principate să fie cu totul diferite – viața târgoveților și orașenilor nu se deosebea foarte de mult de cea a ruralilor pentru că nevoia pentru o producție mai mare de grâne pentru export, de exemplu, era mult mai mare decât producția de bunuri finite; (4) populația mult prea nesemnificativă numeric a burghezilor afectată apoi și de epidemia de ciumă nu a permis dezvoltarea unei forme de organizație care să lupte împotriva configurației instituționale extractive a elitei aristocratice (configurație instituțională care în vest fusese deja slăbită de luptele interne dintre baroni, de luptele dintre baroni și regi, precum și de apariția unor corpuri proto-legislative formate și din reprezentanții altor clase decât cea nobiliară). Dacă în vest populația rămasă după epidemia de ciumă a fost suficient de mare, iar capacitatea ei de a-și negocia drepturile cu elita nobiliară a crescut exponențial din cauza acestui lucru, în est populația oricum mică, confruntată cu instituții extractive puternic înrădăcinate și consolidate a eșuat.

2.3. Instituții extractive straine

Slaba dezvoltare economică, politică și socială a spațiului est-european în general și al celui românesc în particular se datorează efectelor cumulate a două tipuri de instituții extractive – pe de-o parte instituțiile interne feudale ale statelor medievale, pe de altă parte instituțiile străine care, în cazul principatelor extracarpătice au funcționat în același timp cu cele autohtone, iar în cazul Transilvaniei și a perioadei de ocupație austriacă a Olteniei au înlocuit configurația instituțională extractivă existentă cu una chiar mai aprigă.

2.3.1. Instituții extractive otomane în spațiul românesc

Relația privilegiată dintre principatele române și Imperiul Otoman este definită, din punct de vedere politic, astfel:

„păstrarea domniei de rit creștin, după alegerea prealabilă a candidatului de către țară, din sânul unei familii autohtone, cu drepturi la tron, și confirmarea lui de către padișah; conservarea deplină a drepturilor și libertăților țării, a legilor și credinței, în termeni moderni – autogovernarea și autoadministrarea, fără nici un amestec otoman” (Maxim, 1993, p. 243)

Unul dintre motivele pentru blocarea dezvoltării economice a principatelor este considerată a fi pătrunderea Imperiului Otoman în peninsula balcanică și controlul acestora asupra Mării Negre începând cu secolul al XV-lea fapt ce a dus la izolarea spațiului românesc de comerțul occidental care-i asigurase până atunci dezvoltarea. Bogdan Murgescu afirmă că acesta este un fals argument. În fapt, otomanii nici nu puteau și nici nu și-ar fi dorit blocarea comerțului cu Europa Occidentală. Deși ponderea comercianților din occident (preponderent genevezi și venețieni) în țările române a scăzut, otomanii au ales doar să controleze părți ale drumurilor comerciale care treceau prin acestea dar s-au ferit să perturbe afacerile. Diminuarea activității negustorilor genevezi și venețieni, spune Murgescu, a fost compensată de activitatea din ce în ce mai crescută a negustorilor otomani, fie ei musulmani, creștini, evrei sau armeni. Astfel,

„dincolo de perturbările de scurtă durată pricinuite de desfășurările militare, cucerirea de către otomani a porturilor a afectat veniturile domnilor țării Românești și Moldovei dar nu și volumul și structura legăturilor comerciale” (Murgescu, 2008, pp. 28-29).

Adevăratul motiv al stagnării economice a spațiului românesc a fost, conform lui Murgescu, accentuarea dominației otomane asupra țărilor Române. Această accentuare o interpretez ca pe apariția unui nou set de instituții extractive care vor funcționa în paralel cu cele autohtone. Prima instituție economică impusă de otomani principatelor a fost tributul sau haraciul, acesta reprezentând recunoașterea suzeranității politice și dominației militare (răscumpărarea păcii) a Imperiului Otoman față de țara Românească și Moldova. Acestuia i s-au adăugat *peşkeş*-ul, darurile protocolare pe care domnii trebuiau să le plătească sultanului și apoi rușvetul, mita pentru favoruri politice, de cele mai multe ori dată pentru dobândire și/sau păstrarea tronului. Cuantumul haraciului, spune Murgescu, a crescut pentru țara Românească de la 10 000 de galbeni în 1500 la 104 237 de galbeni între 1574 și 1583, iar pentru Moldova de la 4000 de galbeni la 66 000 de galbeni în aceeași perioadă. Celelalte plăți au crescut exponențial, urmând ca plata totală către Imperiul Otoman să ajungă de 600 000 galbeni pentru țara Românească și 300 000 pentru Moldova. Pe lângă presiunea financiară care devenise aproape imposibil de susținut de principate, s-au adăugat și obligațiile de participare cu forță de muncă și materiale pentru construcția și întreținerea cetăților otomane precum și contribuții în produse pentru aprovizionarea Constantinopolului și a armatei otomane. Pentru a acomoda aceste solicitări draconice, principatele au trebuit să treacă printr-o serie de transformări interne: (1) în primul rând, a fost necesară creșterea puternică a fiscalității ceea ce a făcut ca puterea de cumpărare a populației principatelor să se reducă proporțional. Din același motiv, importurile au scăzut, stimulând producția internă, produse a căror calitate era mai slabă decât a celor venite din occident. În același timp, fiscalitatea crescândă i-a obligat pe țărani să vândă din ce în ce mai mult din roadele muncii care le rămâneau după plata dărilor către boieri, fapt de care negustorii străini au profitat. Astfel, așa cum avea să se întâmple și în restul Europei de Est, economia principatelor a devenit strâns legată de creșterea economică masivă a Europei de Est, pe care avea s-o alimenteze. În același timp, trecerea de la o economie bazată pe pământ și troc la economia monetară a fost dificilă din cauza penuriei de monedă pe care plata regulată a tributului o genera (ibidem, pp. 30-31; 37). Pe lângă bani, în haraci se mai includeau și alte obiecte precum argint nebătut, vase de aur și argint și șoimi (Andreescu, 2003, p. 87) sau produse, Moldova trimițând anual: 10 000 ocă de ceară, 10 000 ocă de miere, diferite cantități de piei, 600 cântare de seu, 1330 ocă de ceară și 500 bucăți de canava (Giurescu, 1998, p. 458).

2.3.2. Instituții extractive habsburgice în spațiul românesc

Stăpânirea austriacă s-a întins peste teritoriile românești începând cu 1699¹⁴ după ce în războiul austro-turc dintre 1683 și 1699, Imperiul Otoman a suferit o înfrângere catastrofală și a trebuit să renunțe prin tratatul de Karlowitz la o mare parte din teritoriile pe care le-a ocupat după Bătălia de la Mohacs – întreg teritoriul fostului regat maghiar, inclusiv Transilvania dar fără Banat erau transferate Imperiului Habsburgic. Principatul a rezistat, însă, până în 1711 când administrația de la Viena a hotărât încorporarea acestuia în Imperiu, principii fiind înlocuiți cu guvernatori de la Viena. În 1718, cu ocazia unei alte invazii nereușite a otomanilor, a fost cedate Banatul și Oltenia prin tratatul de la Passarowitz. În acest subcapitol mă voi concentra pe stăpânirea habsburgică așa cum s-a manifestat ea în Oltenia.

În 1716, momentul reizbucnirii ostilităților între otomani și austrieci, Țara Românească se afla într-un perioadă de neliniște politică generată de politicile primului domn fanariot, Nicolae Mavrocordat care, forțat de împrejurările războiului turco-venețian (1714-1718), intră în conflict cu elita boierească. Pentru a susține efortul de război otoman, Mavrocordat ajunge chiar să se folosească de mijloace precum arestarea boierilor și confiscarea moșilor acestora în cazul în care aceștia refuzau să contribuie. Astfel, elita nobiliară s-a solidarizat împotriva domnului¹⁵ și a suzeranului otoman, găsim în dușmanii acestuia, habsburgii, un potențial aliat. Odată ce trupele austriece pătrund pe teritoriul țării Românești, boierii olteni defectează, permițând trecerea efectivă a teritoriului Olteniei sub controlul habsburgic. La negocierile de pace care au urmat doi ani mai târziu, schimbările teritoriale au fost confirmate de principiul *uti possidetis*¹⁶, Oltenia devenind din acel moment o provincie a Austriei (Papacostea, 1998, pp. 13-22).

Pentru a demonstra din nou cât de importante sunt instituțiile în exercițiul puterii și câtă influență au acestea în raport cu dezvoltarea economică și stabilirea unui sistem inclusiv, elocvente sunt memoriile trimise de boieri la Viena, în care aceștia detaliau felul în care doreau să arate administrația Olteniei intrate sub tutela Austriei: (1) în primul rând, era esențială păstrarea statutului de autonomie a teritoriului, aceasta urmând să fie consfințită de păstrarea instituției domniei. Boierii argumentau că până și în perioada stăpânirii turcești „barbare” aceasta fusese o instituție fundamentală și că Oltenia își păstrase un statut aparte prin existența marelui ban. În legătură cu sfera autonomiei, boierii doreau ca singura imixtiune a habsburgilor în problemele interne ale Olteniei să fie plata tributului (autonomia manifestându-se, de asemenea, și prin refuzarea dreptului fiscului austriac de a interveni în viața economică și în administrarea fiscală a provinciei) și doar în situații extraordinare, eventualul arbitraj împotriva vreunui domn care ar încerca să-și depășească atribuțiile; (2) instituția domniei urma să fie complet aservită intereselor clasei boierești – domnia urma să fie ereditară și electivă, domnul avea să fie ales de un consiliu al boierilor, prioritari la tron fiind copiii domnului precedent, iar în cazul în care aceștia se dovedeau a fi „nedemni” pentru domnie, corpul electoral boieresc avea să leagă din rândul boierilor un succesor potrivit. Domnului îi era complet interzisă imixtiunea în treburile boierilor, economice sau de altă natură, el nu putea condamna, executa vreun boier și nici nu putea confisca vreo proprietate a acestuia „după cum se întâmpla pe vremea perfidei stăpâniri turcești”; (3) toate celelalte instituții extractive urmau să fie păstrate în beneficiul boierilor: exploatarea țăranilor prin munca acestora pe proprietățile boierești, scutirea fiscală totală, precum și păstrarea dregătoriilor cu vechile lor funcții administrative, urmând ca boierii ce nu dețineau dregătorii să fie compensați dintr-un fond special (ibidem, pp. 24-28).

Administrația de la Viena nu plănuia, însă, reconfirmarea privilegiilor boierești. În fapt, provincia intrase în componența Imperiului Habsburgic ca urmare a unei campanii militare, și nu printr-un acord bilateral dintre elita boierească și împărat, iar noii stăpânitori ai Olteniei doreau să instituie ei înșiși instituții extractive care să le aducă beneficii. A urmat, astfel un război de uzură între vechea administrație feudală a provinciei și administrația de tip absolutist a Austriei Habsburgice, război pe care vechea elită boierească nu-l putea câștiga cu mijloacele pe care le avea la acel moment. Administrația și fiscalitatea au fost reformate pe modelul absolutist german, iar privilegiile care se aflaseră până atunci la marea boierime au fost transferate către autoritatea centrală imperială care le-a acordat după cum a găsit de cuviință (Papacostea, 1998, pp. 28-32).

Pe lângă centralizarea puternică și transferarea instituțiilor extractive din mâinile boierilor în puterea administrației imperiale, ocupantul habsburgic a transferat și o serie de politici și instituții extractive care funcționau deja în restul imperiului pentru a putea exploata mai bine potențialul noii provincii. Trei domenii au o importanță fundamentală în înțelegerea felului în care s-a desfășurat administrația habsburgică: (1) politica monetară – anterior cuceririi austriece, doctrina monetară a Imperiului Otoman se aplica și în Oltenia, monede de orice fel circulau liber pe tot teritoriul țării Românești. Unul dintre scopurile Imperiului Habsburgic în legătură cu politica monetară a fost luarea de măsuri mercantiliste¹⁷ care să asigure slăbirea influenței monedei turcești de calitate inferioară, pentru a preveni pătrunderea acesteia în restul imperiului via Transilvania. Un al doilea scop era prevenirea ieșirii monedelor austriece, mult mai calitative (din punct de vedere al materialului folosit pentru baterea lor) din economia internă și pătrunderea lor în spațiul otoman. Astfel, una dintre măsuri a fost devalorizarea monedei turcești în raport cu cea austriacă, fapt ce a afectat puternic economia olteană. O astfel de instituție mercantilistă într-o provincie dependentă economic de Imperiul Otoman a făcut ca economia internă a Olteniei să ajungă în pragul colapsului – negustorii otomani au renunțat la a mai face comerț în târgurile oltene, iar țărani care nu mai aveau cui vinde produsele nu mai puteau obține banii cu care să-și plătească dările către administrația austriacă (Papacostea, 1998, pp. 126-142); (2) în politica comercială, austriecii au luat măsuri mercantiliste similare – limitarea activității negustorilor străini și promovarea activității celor austrieci. În mod evident, acest lucru a dus la o scădere și mai dramatică a capacității economice a provinciei, aceasta fiind legată economic puternic de Imperiul Otoman. În același timp, această politică a mărit puterea boierilor în raport cu negustorii ale căror „*mărfuri erau azvârlite în drum, negustorii înșiși admonestați în fel și chip (...) se cerea reprimarea drastică a stăpânilor de moșii pe ale căror domenii se petreceau jafuri și ucideri de negustori*”. Una dintre instituțiile pe care austriecii le-au folosit pentru suprimarea negustorilor străini a fost compania comercială. Organizate sub supravegherea Camerei imperiale (fiscul austriac), companiile se făceau în funcție de proveniența negustorilor. Existau astfel compania comercială a negustorilor bulgari și compania comercială a negustorilor greci, membrii acestora fiind trecuți în cataloage revizuite și confirmate de fisc, aceștia plăteau o taxă, fie stabilită pentru întreaga comunitate, fie ca pe cap de familie. Un mijloc de a controla mai bine activitatea comercială, companiile comerciale reprezentau și o modalitate de a da privilegii economice unor grupuri loiale stabilimentului habsburgic, în dauna populației autohtone – bulgarii și grecii erau grupuri care văzuseră favorabil anexarea provinciei la monarhia habsburgică. Negustorilor români le-a fost negată crearea unei companii românești pe motivul că aceștia nu făceau negoț în afara Olteniei, iar companiile comerciale erau pentru negustori care-și desfășurau activitatea și în restul imperiului. Astfel, negustorii români se vedeau excluși de la activitatea economică și administrația imperială dar și elita boierească arătându-și în permanență ostilitatea (ibidem, pp. 118-122). O astfel de instituție era vândit extractivă; (3) în materie de politică fiscală, administrația habsburgică s-a concentrat pe stabilirea unei taxări coerente și stabile, eliminarea monopolului fiscal al elitei boierești dar și stabilirea de scutiri și privilegii pentru grupurile favorabile acesteia – negustorii greci și bulgari, precum și membrii clerului superior. Astfel, cuantumul contribuției a fost stabilit în cazul țăranilor pe familie, delimitat pe categorii fiscale – birnici (țăranii dependenți), moșneni și mărăgînași (dependenți sau liberi, în funcție de proximitatea lor de graniță). Această delimitare avea o dublă semnificație: în primul rând, reconfirma o parte din privilegiile boierilor prin stabilirea dărilor pe care țăranii dependenți, deci supuși acestora, le plăteau la sume mai mici, iar

în al doilea rând încerca să oprească fuga țăranilor a căror situație economică era afectată de obsedanta fiscalitate otomană, țăranii mărginași plătind taxe mult mai mici. Povara fiscală cea mai mare era suferită, deci, de moșneni, țăranii liberi sau proprietari (ibidem, pp. 224-234).

3. CONCLUZII

În acest articol am explorat principalele evoluții instituționale din spațiul românesc de la fondarea statelor medievale până în apropierea modernității din perspectiva teoriei instituționalismului economic. Principalele argumente pe care le-am adus din prisma instituționalismului economic au fost că: (1) instituțiile folosite în principatele române au fost similare cu cele folosite în restul Europei (est și vest) – instituții feudale, în mare măsură de tip extractiv și non-inclusiv; (2) evoluția generală economică și instituțională a spațiului românesc se înscrie în tiparul est-european – consolidarea feudalismului ca sistem politico-administrativ, prevalența instituțiilor extractive și non-inclusive și continua stagnare socială, politică și economică; (3) am combătut ideea conform căreia spațiul românesc nu ar fi cunoscut un sistem feudal, ci o formă de absolutism monarhic asemănătoare cele din occidentul Europei de după secolul al XV-lea încă de la apariția statelor medievale românești; (4) am realizat o tipologie a instituțiilor autohtone și străine din principate în funcție de natura lor: instituții ale puterii¹⁸, instituții economice și alte instituții non-inclusive; (5) am argumentat că instituțiile extractive străine au funcționat în paralel cu cele autohtone, fapt ce a dus la o și mai mare erodare a economiei principatelor.

Tabelul 1. Clasificarea instituțiilor în principatele române în funcție de natura acestora

INSTITUȚII INCLUSIVE	INSTITUȚII NON-INCLUSIVE	INSTITUȚII EXTRACTIVE
Sfatul cel Mare	Domnia	Iobăgia
Adunarea Stărilor	Sucesiunea electiv-ereditară	Unio Trium Nationum
	Sfatul domnesc	Scutiri de taxe
	Dieta Transilvaniei	Dijma
	Dregătoriile	Proprietatea limitată
	Procesul prin luptă	Sclavia
		Privilegiile Bisericii Ortodoxe
		Haraciul
		Peșkeș-ul
		Rușvet-ul
		Tributul sângelui
		Politica monetară habsburgică
		Compania comercială
		Taxarea diferențiată ¹⁹

Note

¹ Nu trebuie făcută confuzia cu Angevinii din Anglia, a căror ramură, dinastia Plantagenetilor pleacă de la posesiunile franceze ale regilor Angliei de după domniile normanzilor. Angevinii din estul Europei sunt o ramură cadet a casei Capet din Franța.

² Numeroase exemple pot fi date de terminologii adoptate de la populațiile slave din apropierea sau chiar așezate în teritoriul românesc. Până și numele elitei nobiliare – boierii, este de sorginte slavă. Un alt exemplu

este al termenului de conducător local – cneaz (echivalentul conților sau earlilor în occident), venit de la slavii care la rândul lor l-au împrumutat de la populațiile germane (Koenig: rege) (Andreescu, 2003, p. 15)

³ Exemplul cel mai elocvent este cel al comunităților de sași, secui sau maghiari din Transilvania ale căror instituții au ori influențat, ori înlocuit instituțiile comunităților românești din regiunile controlate de regatul maghiar (Andreescu, 2003, p. 15).

⁴ Toate sunt titluri folosite la un moment dat de cei ce s-au aflat pe tronul principatelor, în funcție de felul în care evolua contextul internațional: imediat după obținerea independenței de către Basarab I, acesta a folosit titlul de voievod (acest titlu semnifică, în primul rând, calitatea de comandant militar, asemenea titlului de duce pentru că, așa cum am menționat anterior, elita nobiliară era înainte de toate o elită militară), recunoscut de Papa Clement al VI-lea în 1345, ca urmare a reconcilierii acestuia cu regele Ungariei. Important de menționat este că Basarab era catolic, pasul spre trecerea la Ortodoxie fiind făcut de fiul acestuia, Nicolae Alexandru. După convertire, lui Nicolae Alexandru i-a fost dat titlul de mare voievod și domn de către împăratul de la Constantinopol, cu condiția ca nici acesta dar nici urmașii săi să nu mai treacă vreodată la catolicism. Titlul de domn (din latinescul *dominus*) conferea o autoritate politică aparte – calitatea de loțiitor al împăratului în situația în care acesta nu ar mai fi putut să-și ducă la îndeplinire atribuțiile (Andreescu, 2003, pp. 90-91)

⁵ Fie că vorbim de relația de suzeranitate cu regii Ungariei sau chiar despre relațiile de suzeranitate pe care statele românești le-au avut cu Sultanatul Otoman începând cu secolul al XV-lea și cu Imperiul Otoman după cucerirea Constantinopolului.

⁶ Regele Ungariei, Regele Poloniei, Împăratul (Bazileul) Roman (Bizantin), Sultanul Otoman sau Împăratul Rusiei.

⁷ Primatul puterii politice seculare asupra bisericii a luat numele de cezaro-papism, principalul exemplu fiind cel al puterii politice dar și religioase absolute pe care au avut-o împărații bizantini, spre deosebire de alți monarhi din vestul Europei. În vest încercări similare de supunere a puterii religioase de către cea politică au fost întreprinse de câțiva suverani ai Sfântului Imperiu Roman care au forțat unele alegeri papale sau chiar au mers până la detronarea anumitor papi. De asemenea, mutarea curții papale de către Papa Clement al V-lea de la Roma la Avignon este văzută ca o astfel de încercare a regelui Franței de a obține controlul asupra puterii religioase în stilul împăratului bizantin. Ulterior, conflictul dintre statele medievale catolice a dus la clamarea de către mai multe persoane a papalității, ajungându-se chiar la situația în care exista un papă la Avignon (această linie de papi a fost considerată ilegală, ei fiind cunoscuți ca anti-papi după ce conflictul a fost soluționat), recunoscut de Franța, regatele spaniole și Scoția și un papă la Roma recunoscut de restul teritoriilor catolice. Conflictul a fost cunoscut drept schisma occidentală, ulterior.

⁸ Un sistem similar este folosit în Irlanda medievală (tanistry) până la cucerirea acesteia de către Anglia.

⁹ Trad.: Uniunea celor trei națiuni.

¹⁰ Există exemple de domni care au încercat să reziste puterii facțiunilor boierești, încercând se impună puterea domnească asupra lor, aceștia sfârșind trădați, asasinați sau alungați de pe tron – Vlad (al II-lea) Dracul, Vlad (al III-lea) Țepeș, Mihnea cel Rău, Vlad cel Tânăr sau Radu de la Afumați (Andreescu, p. 115).

¹¹ Un dublu exemplu în acest sens este cel al regelui Richard al II-lea al Angliei care îl exilează pe vărul său Henric, fiul celui mai puternic vasal la acel moment din Anglia, Ioan de Gaunt, din cauza dorinței acestuia de a se duela cu alt vasal. Deși exilul nu a fost văzut cu ochi buni de restul aristocraților, pentru care duelul era un mod valid de a stabili cine avea dreptate în cazul neînțelegerilor (fiind o formă popularizată, fără ramificații legale, a procesului prin luptă), starea lucrurilor a rămas pașnică. Situația s-a înrăutățit la moartea lui Ioan de Gaunt, când Richard a confiscat titlurile acestuia, care în mod legal, trebuiau să-i revină exilatului Henric. Prin urmare, cel din urmă a decăzut să invadeze țara pentru a-și recupera titlurile și proprietatea, însă văzându-se învingător în conflictul dintre el și rege, și susținut de majoritatea caselor nobiliare care îl disprețuiau profund pe Richard, acesta s-a încoronat rege, uzurpându-l, astfel pe rege.

¹² A le cere sclavilor munca până la epuizare și eventuala moarte nu reprezenta o interdicție, însă.

¹³ O astfel de practică, reminiscentă Imperiului Roman clasic, era comună în majoritatea statelor medievale ale Europei de est, fiind folosită mai ales de Imperiul Roman de Răsărit și de succesorul acestuia, Imperiul Otoman (sultanul își formase, la un moment dat, un corp armat format în întregime din soldați capturați în războaie și puși în sclavie).

¹⁴ Monarhii habsburgi erau însă nominal, regi ai Ungariei, prin acest titlu clamând și teritoriul principatului Transilvaniei.

¹⁵ Așa cum, cu multe secole în urma, baronii se solidarizaseră împotriva regelui Angliei.

¹⁶ Principiu în legea internațională prin care la finalul unui conflict armat, în cazul în care nu există alte prevederi, teritoriile rămân în posesia statului care le controlează.

¹⁷ Mercantilismul este una dintre doctrinele comerciale și economice europene bazată pe protejarea cât mai comprehensivă a piețelor interne, păstrarea materialelor prețioase în economia internă și încercarea de a ajunge la autarhie. Exponenții acestuia considerau că acumularea banilor trebuia să fie principala preocupare a statului care nu putea să-și mărească puterea pe scena internațională decât atingând acest obiectiv. În același timp, producția și comerțul erau, de asemenea, importante dar doar dacă statul intervenea masiv pentru a le reglementa, scopul lor final fiind acela de a acumula lingouri (Ekelund și Hebert, 1997, pp. 49; 51). Forma incipientă a mercantilismului, bulionismul (de la bullion (fr./eng. = lingou), denumit după aristocratul francez Claude de Bullion (1569-1640), ministru de finanțe al regelui Ludovic XIII, expunea ideea conform căreia bogăția statelor se datorează modului în care ele își administrează surplusul comercial, fiind imperios necesar ca aurul și argintul să fie păstrate în vistierie.

¹⁸ Practic, în accepțiunea instituționalismului economic, instituțiile politice.

¹⁹ În Oltenia habsburgică.

Referințe

- Acemoglu Daron și Robinson James. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Crown Business, New York.
- Acemoglu Daron, Johnson Simon și Robinson James. 2004. *Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth* în Aghion Philippe și Durlauf Steven (ed.): *Handbook of Economic Growth*, Vol. 1A, pp. 385-472.
- Andreescu Mihail. 2003. *Instituții medievale în spațiul românesc*. România de Măine, București.
- Bălcescu Nicolae. *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri*.
- Filitti C. Ioan. 1935. *Vechea Organizare Administrativă a Principatelor Române*. Imprimeriile E. Marvan, București.
- Georgescu Valentin. 1980. *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
- Giurescu Constantin. 1943. *Istoria românilor, Partea a doua, dela Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun la Mihai Viteazul*. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București.
- Giurescu Constantin. 1998 (1946). *Istoria românilor, Volumul III, Partea a doua, dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul Epocii Fanariote (1601-1821)*. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București.
- Gîdei A.V. 1904. *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru istoria raporturilor economice dintre țărani și proprietari până la 1864*. Lito-Tipografia L. Motzatzeanu, București.
- Maxim Mihai. 1993. *Țările Române și Înalta Poartă, cadrul juridic al relațiilor româno-tomane în evul mediu*. Editura Enciclopedică, București.
- Murgescu Bogdan. 2008. *Lumea românească în economia europeană până la 1859* în Maria Mureșan (coordonator): *Procesul de integrare a României în economia europeană, dimensiuni istorice și contemporane*, pp. 17-47. Editura ASE, București.
- Papacostea Șerban. 1998. *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739)*. Editura Enciclopedică, București.